

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

มหาชาติหรือพระมหาเวสสันดรชาดก นับเป็นวรรณคดีที่แพร่หลายมากที่สุดในกลุ่มชาวพุทธ เพราะเป็นวรรณคดีที่นำมาใช้อ่านในที่ประชุมประจำปีของทุกชุมชนที่เรียกว่า "เทศน์มหาชาติ" ซึ่งสมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี ญาณสังวรญาณมุนี ได้กล่าวถึงสาเหตุของความนิยมฟังเทศน์มหาชาติไว้ใน "ตำนานเทศน์มหาชาติ" ตอนคำนำของหนังสือมหาชาติคำหลวง (๒๕๑๔, หน้า ๓ อ้างถึงใน สุวณีย์ ชวนสนิท, ๒๕๑๘, หน้า ๔๓ - ๔๔) ว่า ผู้ใดที่ได้ฟังเทศน์มหาชาติครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ จะได้อานิสงส์สูงสุดและได้ไปเกิดในยุคพระศรีอริย์ อันเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้คนไทยนิยมฟังเทศน์มหาชาติ จนเกิดเป็นประเพณีทางศาสนา กำหนดให้มีขึ้นในช่วงหลังวันออกพรรษา ราว ๆ วันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ ของทุก ๆ ปี โดยทางวัดและชาวบ้านจะร่วมมือกันจัดเตรียมงานและจัดหาสิ่งของต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้ในวันเทศน์มหาชาติอย่างพร้อมเพรียง

พระมหาเวสสันดรชาดกนั้นแพร่หลายอยู่ในประเทศไทยมาช้านาน โดยปรากฏหลักฐานว่ามีอยู่หลายฉบับ เช่น มหาชาติคำหลวง กาพย์มหาชาติ มหาชาติกลอนเทศน์หรือร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีสำนวนมหาชาติอีกหลายสำนวนที่กวีแต่งขึ้นเพื่อให้เทศน์ในท้องถิ่นของตนเอง แม้ว่าสำนวนเทศน์มหาชาติในปัจจุบัน โดยเฉพาะในแถบภาคกลาง พระผู้เทศน์จะใช้ฉบับที่สำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี^๑ จัดพิมพ์อักษรไทยลงบนใบลานสำหรับเทศน์เป็นหลักในการเทศน์มหาชาติในแต่ละครั้งก็ตาม

ส่วนสำนวนเทศน์มหาชาติที่กระจายอยู่ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทยนั้น เป็นผลงานของนักปราชญ์ท้องถิ่นที่ประพันธ์ขึ้นเป็นสำนวนเฉพาะถิ่น ไม่ว่าจะป็นมหาชาติสำนวนล้านนามหาชาติสำนวนอีสาน หรือมหาชาติสำนวนภาคใต้ ล้วนได้ประพันธ์ขึ้นมาจากพระคาถาบาลีและกวีเพิ่มเติมเสริมแต่งสาระบางประการเพื่อให้ถูกใจคนฟังและคนเทศน์ อันแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของกวีพื้นบ้านได้อย่างดี

^๑ เนื้อความตรงกับร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ จัดพิมพ์

ในการศึกษาเชิงสำรวจวรรณกรรมของจังหวัดชลบุรีพบว่า "มหาชาติ" เป็นวรรณกรรมที่แพร่หลายมากที่สุด โดยต้นฉบับลายมือได้ถูกเก็บไว้ ณ หอสมุดแห่งชาติชลบุรี จารด้วยตัวอักษรขอม ซึ่งหาผู้อ่านและเข้าใจได้ยาก อันเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้มหาชาติล้านวนท้องถิ่นชลบุรีถูกละเลยมาช้านาน^๑ ผู้วิจัยพบว่ามหาชาติที่พบในหอสมุดแห่งชาติชลบูรณ์นั้น มีครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ทศพรมี ๑๒ ล้านวน, กัณฑ์หิมพานต์มี ๑๐ ล้านวน, กัณฑ์ทานกัณฑ์มี ๑๗ ล้านวน, กัณฑ์วนปเวสนมี ๑๑ ล้านวน, กัณฑ์ชูชกมี ๑๐ ล้านวน, กัณฑ์จุลพนมี ๑๕ ล้านวน, กัณฑ์มหาพนมี ๑๗ ล้านวน, กัณฑ์กุมารมี ๒๐ ล้านวน, กัณฑ์มัทรีมี ๒๑ ล้านวน, กัณฑ์สักกบรรพมี ๕ ล้านวน, กัณฑ์มหาราชมี ๒๑ ล้านวน, กัณฑ์ฉกษัตริย์มี ๓ ล้านวน และกัณฑ์นครกัณฑ์มี ๕ ล้านวน ซึ่งแต่ละกัณฑ์มีอยู่อีกหลายฉบับหลายล้านวน ไม่ซ้ำความกัน บางกัณฑ์เป็นล้านวนเดียวกับฉบับของกระทรวงศึกษาธิการบ้าง ล้านวนใกล้เคียงกันบ้าง พบว่าในหลายล้านวนเป็นผลงานของกวีพื้นบ้าน กล่าวคือ มีการเพิ่มเติมเนื้อความนอกเหนือจากพระคาถาบาลี แทรกความตลกคคะนอง โดยเน้นสร้างความพึงพอใจให้ผู้เทศน์และผู้ฟัง

มหาชาติฉบับเมืองชลบุรีทั้ง ๑๓ ล้านวนนั้น จารึกบนคัมภีร์ใบลาน เขียนด้วยตัวอักษรขอมคาถาบาลี แปลเป็นภาษาไทย ประพันธ์เป็นร้อยยาวหรือกลอนเทศน์ และพบจำนวนน้อยที่เป็นอักษรตัวธรรมภาษาถิ่นอีสาน แทรกพระคาถาบาลี ซึ่งถือเป็นตัวอักษรประจำกลุ่มวัฒนธรรมไทยลาวที่เรียกว่า "ลาวอาสาปากน้ำ" ซึ่งอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตอำเภอพนัสนิคม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๑ สมัยรัชกาลที่ ๓^๒ ลักษณะของมหาชาติชลบูรณ์นั้น กวีจะประพันธ์ด้วยร้อยยาวแทรกกลอนแหล่ล้านวนพื้นบ้าน และนิยมแต่งล้านวนโวหารให้นอกเรื่องจากพระคาถาบาลี เนื้อความของมหาชาติชลบุรีจึงมีล้านวนโวหารพื้นบ้านแทรกอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้การดำเนินเรื่องของมหาชาติฉบับท้องถิ่นชลบุรี มีความน่าสนใจ สร้างความสนุกสนาน และถูกรสนิยมของชาวบ้านท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับการเทศน์เพื่อความบันเทิง อีกทั้งกวียัง

^๑ ธวัช ปุณโณทก กล่าวไว้ในหนังสือวิวัฒนาการหนังสือแบบเรียนวิชาภาษาไทย (๒๕๓๘, หน้า ๑๒๖) ว่านับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ มีการจัดการศึกษาระบบโรงเรียนและตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรที่วัดมหรณพารามเป็นแห่งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ คนไทยจึงไม่นิยมเรียนอักษรขอม ซึ่งสอนตามสำนักเรียนวัด

^๒ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในหนังสือ "มหาชาติชลบุรี" (๒๕๔๕) โครงการสำรวจวรรณกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียง ลำดับที่ ๑. ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

^๓ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, ฉบับพระยาทิพากรวงศ์ (๒๔๘๑, หน้า ๓๖๒ - ๓๖๓) กล่าวว่า หัวเมืองกรมท่านั้น พวกลาวอาสาปากน้ำตั้งขึ้นเมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ภายหลังเมื่อมีขวิดสัมฤทธิ์ศึก พวกลาวอยู่ไม่สบาย จึงขอไปตั้งอยู่ที่เมืองพระรถ จึงโปรดให้ตัดเอาแขวงเมืองชลบุรี เมืองฉะเชิงเทรา มาตั้งเป็นเมืองขึ้นชื่อเมืองพนัสนิคม เจ้าเมืองชื่อพระอินทร์อาสา

เลือกใช้ถ้อยคำภาษาที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นท้องถิ่น กล่าวคือ การใช้ถ้อยคำอย่างเรียบง่าย มีภาษาปาก คำโบราณ และภาษาถิ่นแทรกอยู่จำนวนหนึ่ง นอกจากนี้ความเปรียบและสำนวน ไวยากรณ์ต่าง ๆ ที่กวีสร้างสรรค์ขึ้นมานั้น ส่วนใหญ่ไม่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ จะเรียกว่าเป็น ความเปรียบและสำนวนเฉพาะถิ่นก็ว่าได้ ทำให้วรรณกรรมเรื่องมหาชาติชลบุรีเป็นวรรณกรรมที่ สะท้อนลักษณะของท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน

แม้ว่ามหาชาติอักษรขอมภาษาไทยที่พบอยู่ในหอสมุดฯ นั้น จะมีครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ก็ตาม แต่จากการสำรวจต้นฉบับโบราณทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ผู้วิจัยเห็นว่ากัณฑ์ชูชกเป็นกัณฑ์ที่ น่าศึกษามากที่สุด เนื่องจากพบว่ามีกัณฑ์ชูชกอยู่ถึง ๑๐ สำนวน ที่ไม่ซ้ำความกัน ได้แก่ กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับ ที่ รย.บ ๖๗๖/๕, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค, กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ข และกัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑ ซึ่งกัณฑ์ชูชกทั้ง ๑๐ สำนวนที่กล่าวถึงนั้น มีสำนวนไวยากรณ์ต่างไปจากมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการเกือบสิ้นเชิง และน่าจะเป็นต้นฉบับที่นิยมใช้เทศน์ให้คนในท้องถิ่นฟัง ในสมัยอดีต จึงแตกต่างไปจากที่สำนวนที่แพร่กระจายอยู่ในราชธานี ซึ่งนิยมใช้เทศน์ในพิธีหลวง

มหาชาติกัณฑ์ชูชก มีเนื้อความหลายตอนสะท้อนเรื่องราวอันเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน ชลบุรีได้อย่างเด่นชัด เนื่องจากตัวละครสำคัญในกัณฑ์ชูชก ไม่ว่าจะเป็นชูชก นางอมิตตดา พรหมณ์ หรือนางพรหมณีทั้งหลาย ล้วนเป็นชาวบ้านสามัญ ดังนั้น เรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใน กัณฑ์ชูชกจึงสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมชาวบ้านแบบไทย ๆ ได้ชัดเจนกว่ากัณฑ์อื่น ๆ ซึ่งสอดคล้อง กับผลการศึกษาของสุวณีย์ ชวนสนิท (๒๕๑๘) ที่ได้วิเคราะห์วัฒนธรรมในร่ายยาวมหาเวสสันดร ชาดก ฉบับของกระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์ ในการวิเคราะห์วัฒนธรรมชาวบ้านนั้น ได้ให้ ความสำคัญกับกัณฑ์ชูชกมากเป็นพิเศษ ฉะนั้นการศึกษามหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี จึง สามารถทำให้มองเห็นและเข้าใจลักษณะการดำเนินชีวิตของสังคมชาวบ้านท้องถิ่นชลบุรีในอดีต ได้เป็นอย่างดี

ในการศึกษารูปแบบคำประพันธ์ของมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี พบว่ามีความ แตกต่างไปจากมหาชาติทั่ว ๆ ไป ที่นิยมแต่งด้วยร่ายยาวตลอดเรื่อง แต่กัณฑ์ชูชกที่นำมาเป็น ข้อมูลในการวิจัยนี้ มีรูปแบบคำประพันธ์ที่สามารถแยกได้ ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ประพันธ์ด้วย

ร่ายยาว และกลุ่มที่ประพันธ์ด้วยร่ายยาวแทรกกลอนแหล่^๑ โดยกลุ่มที่มีการแทรกกลอนแหล่ หรือนักเทศน์ชาวชลบุรีเรียกกันว่า “แหล่ตลาด” นี้ มีอยู่หลายฉบับหลายสำนวน เป็นฉันทลักษณ์ อย่างหนึ่งที่กวีท้องถิ่นนำมาแทรกไว้ เพื่อให้เกิดจังหวะที่สนุกสนาน^๒ ลักษณะกลอนแหล่ที่พบใน มหาชาติกัณฑ์ชูชกคล้ายเพลงพื้นบ้าน เช่น เพลงกล่อมเด็ก หรือเพลงร้องเล่นทั่วไป มีรูปแบบ เป็นวรรคสั้น ๆ วรรคละ ๔ - ๖ คำ (ทำนองแหล่คล้ายเพลงแหล่ของชินกร ไกรลาศ) ขณะเทศน์ จึงใส่ทำนองและลีลาจังหวะได้ดี มีการส่งสัมผัสตามแบบแผนของกลอนเพลงพื้นบ้าน นับเป็น รูปแบบทางฉันทลักษณ์ของการประพันธ์อย่างหนึ่ง

นอกจากนี้ การที่มหาชาติกัณฑ์ชูชกเป็นกัณฑ์ที่สร้างความสนุกสนาน จึงเป็นกัณฑ์ หนึ่งที่ได้รับความนิยมทั้งในหมู่นักเทศน์และผู้ฟังเป็นส่วนใหญ่ พบว่ากวี (หลายท่าน) ได้ประพันธ์ เรื่องราวของกัณฑ์ชูชกไว้หลายฉบับหลายสำนวน ดังที่กล่าวแล้วว่ากัณฑ์ชูชกฉบับชลบุรี มีถึง ๑๐ สำนวน ที่ไม่ซ้ำความกัน เมื่อพิจารณาในด้านสำนวนโวหาร พบว่าสำนวนโวหารส่วนหนึ่งที่ กวีแต่งขึ้นนั้น เป็นสำนวนโวหารนอกพระคาถาบาลี บางตอนจึงแสดงถึงความโลดโผน ตลก คะนองได้อย่างเต็มที่ เช่น การบรรยายบุคลิกของนางอมิตตดาให้เป็นหญิงร้าย เป็นต้น ซึ่ง การที่กวีสร้างเรื่องโดยไม่ยึดติดกับพระคาถาบาลีอย่างเคร่งครัดตามแนวพระมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการนี้เอง ทำให้สำนวนโวหารของกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี สร้างอรรถรส อย่างมากต่อผู้ฟัง และยังแสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพทางการประพันธ์ของกวีพื้นบ้านอีกโสดหนึ่ง

จากความสำคัญดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษามหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับเมืองชลบุรี ในฐานะที่เป็นวรรณกรรมของท้องถิ่น โดยได้ปริวรรตกัณฑ์ชูชก จากอักษรขอมภาษาไทยมาเป็น อักษรวิธีไทยปัจจุบัน และนำมาวิเคราะห์ในด้านรูปแบบฉันทลักษณ์และวรรณศิลป์พื้นบ้าน และ วิเคราะห์ในด้านของวรรณกรรมท้องถิ่นที่สะท้อนภาพสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งผลของการวิจัย เป็นส่วนสำคัญที่จะอนุรักษ์และเผยแพร่วรรณกรรมท้องถิ่นชลบุรี อันจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจ ต่อไป

^๑ จากการศึกษามหาชาติกัณฑ์ชูชก พบว่าบางสำนวนมีการเขียนทำนองแหล่กำกับไว้ กล่าวคือ ตอนต้นแหล่ จะมีอักษรขนาดเล็กว่า ฐิ (ขึ้น) ตอนกลางแหล่จะมีอักษรว่า ฐิ (เดิน) และตอนท้ายมีแหล่ส่ง ซึ่งไม่นิยม เขียนกำกับไว้ ซึ่งทำนองขึ้นนั้นก็มีมักประพันธ์ด้วยร่ายยาว แล้วเปลี่ยนเป็นกลอนแหล่ในช่วงทำนองเดิน

^๒ รัชช ปุณโณทก กล่าวถึงการนำกลอนแหล่มาใช้ประกอบการเทศน์มหาชาติไว้ในหนังสือวิเคราะห์วรรณกรรม ท้องถิ่นเชิงเปรียบเทียบ (๒๕๔๐, หน้า ๑๒๕) ว่า ในการเทศน์เรื่องพระเวสสันดรแต่ละกัณฑ์ต้องใช้เวลาาน จึงต้องมี การเปลี่ยนบรรยากาศด้วยการนำแหล่ออกมาเทศน์สลับแทน โดยมุ่งหวังที่จะให้ความบันเทิงใจเปลี่ยน บรรยากาศเท่านั้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อปริวรรตมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับเมืองชลบุรี จากอักษรขอมภาษาไทย มาเป็นภาษาไทยในอักขรวิธีปัจจุบัน
๒. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์มหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับเมืองชลบุรี ในด้านรูปแบบ จันท์ลักษณะและวรรณศิลป์พื้นบ้าน
๓. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์มหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับเมืองชลบุรี ในด้านสังคมและ วัฒนธรรมพื้นบ้าน
๔. เพื่ออนุรักษ์และเผยแพร่วรรณกรรมท้องถิ่นชลบุรีให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายต่อไป

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ให้เห็นคุณค่าของเรื่องมหาชาติในฐานะเป็นวรรณกรรมที่แสดงถึงความสามารถ ของกวีท้องถิ่นและความหลากหลายทางภูมิปัญญาพื้นบ้านชลบุรี
๒. ให้เห็นคุณค่าของวรรณกรรมที่สามารถสะท้อนสภาพสังคมท้องถิ่นชลบุรีในอดีต
๓. เป็นการอนุรักษ์วรรณกรรมท้องถิ่นให้คงอยู่และเผยแพร่ให้เป็นประโยชน์ต่อวงการ วิชาการด้านวรรณกรรมท้องถิ่นต่อไป

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์เรื่องมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับเมืองชลบุรี จะศึกษาเฉพาะกัณฑ์ ชูชก ๑๐ ส่วนวน ที่พบในหอสมุดแห่งชาติชลบุรีเท่านั้น โดยจะเสนอข้อมูลที่ได้ปริวรรตเป็น อักขรวิธีไทยปัจจุบันในภาคผนวก ทั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดเกณฑ์การศึกษากัณฑ์ชูชกทั้ง ๑๐ ส่วนวน ไว้ดังต่อไปนี้

๑. ต้นฉบับมหาชาติกัณฑ์ชูชก จารึกบนคัมภีร์ใบลาน จารด้วยอักษรขอมภาษาไทย
๒. ต้นฉบับมหาชาติกัณฑ์ชูชก ต้องอยู่ในสภาพที่ดี กล่าวคือ ต้องไม่อยู่ในสภาพ ชำรุดจนอ่านไม่ได้ หรือไม่สามารถเรียบเรียงให้เป็นเรื่องราวได้ต่อเนื่อง
๓. เนื้อความของกัณฑ์ชูชกในแต่ละส่วนวนไม่ซ้ำกัน และเป็นส่วนวนโวหารที่มี เนื้อความไม่ตรงกับมหาเวสสันดรชาดกฉบับกระทรวงศึกษาธิการ

ข้อตกลงเบื้องต้น

ต้นฉบับโบราณอักษรขอมเรื่องมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี ที่นำมาเป็นข้อมูลในการวิจัยทั้ง ๑๐ ส่วนนั้น ได้มาจากหอสมุดแห่งชาติชลบุรี ซึ่งผู้วิจัยได้เรียงตามลำดับหมายเลขลำดับที่ที่หอสมุดแห่งชาติได้บันทึกไว้ ดังนี้

กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๑	หมายเลขลำดับที่	ชบ.บ ๑๐๖/๕
กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๒	หมายเลขลำดับที่	ชบ.บ ๒๗๔/๕ ก
กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๓	หมายเลขลำดับที่	ชบ.บ ๒๗๔/๕ ข
กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๔	หมายเลขลำดับที่	ชบ.บ ๒๗๔/๕ ค
กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๕	หมายเลขลำดับที่	ชบ.บ ๔๖๗/๕
กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๖	หมายเลขลำดับที่	ชบ.บ ๔๖๗/๕ ก
กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๗	หมายเลขลำดับที่	รย.บ ๖๗๖/๕
กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๘	หมายเลขลำดับที่	รย.บ ๖๗๖/๕ ค
กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๙	หมายเลขลำดับที่	รย.บ ๖๗๖/๕ ข
กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๑๐	หมายเลขลำดับที่	รย.บ ๘๖๘/๑

นิยามศัพท์เฉพาะ

มหาชาติ หมายถึง พระชาติที่ยิ่งใหญ่ เป็นคำเรียกเรื่องพระมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งเล่าเรื่องราวในพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ ขณะเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร และทรงบำเพ็ญบารมีครบทั้งสิบประการ มีทั้งสิ้น ๑๓ กัณฑ์

มหาชาติชลบุรี หมายถึง เรื่องพระมหาเวสสันดรชาดกที่จารึกบนคัมภีร์ใบลานจารด้วยอักษรขอมภาษาไทย ในหอสมุดแห่งชาติชลบุรี

ร้อยยาว หมายถึง รูปแบบคำประพันธ์ชนิดหนึ่ง ที่กำหนดจำนวนคำในวรรค ๆ ละ ๕ - ๑๑ พยางค์ ไม่จำกัดจำนวนวรรค มีการส่งสัมผัสระหว่างวรรคต่อ ๆ กันไปทุกวรรคจนจบเนื้อความ

กลอนแหล่ หมายถึง รูปแบบฉันทลักษณ์ท้องถิ่นอย่างหนึ่ง หรือที่กวีท้องถิ่นเรียกว่า “แหล่ตลาด” มีลักษณะคล้ายเพลงพื้นบ้านและเพลงร้องเล่นทั่วไป แต่งเป็นวรรคสั้น ๆ วรรคละ ๔ - ๖ คำ นิยมการส่งสัมผัสแบบลูกโซ่ ซึ่งในมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรี ส่วนใหญ่กวีจะประพันธ์กลอนแหล่สลับกับร้อยยาว

วรรณศิลป์พื้นบ้าน หมายถึง การเรียบเรียงถ้อยคำภาษาและการเลือกใช้สำนวนโวหารท้องถิ่น เพื่อสร้างอารมณ์สะเทือนใจและสื่อความหมายให้ผู้ฟังและผู้อ่านเข้าใจได้อย่างชัดเจน

สำนวนโวหารท้องถิ่น หมายถึง สำนวนโวหารนอกบทสี่ ซึ่งเป็นส่วนที่กวีเพิ่มเติมขึ้นนอกเหนือจากที่พระคณาบาลีกำหนดไว้

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการศึกษาและวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับเมืองชลบุรี มีขั้นตอนต่อไปนี้

๑. ศึกษาเชิงสำรวจและรวบรวมข้อมูลจากต้นฉบับโบราณเรื่องมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับหอสมุดแห่งชาติชลบุรี เพื่อเป็นข้อมูลหลักในการวิจัย

๒. ปรีวรรตต้นฉบับเอกสารโบราณ ตัวอักษรขอมภาษาไทยกัณฑ์ชูชกทั้ง ๑๐ สำนวน มาเป็นอักษรวิธีไทยปัจจุบัน โดยเพิ่มวรรณยุกต์และตัวสะกดการันต์ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน

๓. ศึกษาวิทยานิพนธ์ หนังสือ บทความและเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๔. สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญการเทศน์มหาชาติของจังหวัดชลบุรี

๕. ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล ในด้านรูปแบบชั้นทลักษณ์และวรรณศิลป์พื้นบ้าน และในด้านวรรณกรรมท้องถิ่นที่สะท้อนภาพสังคมและวัฒนธรรมชาวบ้าน

๖. เสนอรายงานผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้แบ่งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องออกเป็น

๑. วิทยานิพนธ์และรายงานการวิจัย

๒. หนังสือ ตำราต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง

ทั้งนี้เอกสารแต่ละประเภท ผู้วิจัยได้เรียงลำดับก่อนหลังตามอักษรานุกรม

๑. วิทยานิพนธ์และรายงานการวิจัย

กิ่งแก้ว อุตถากร (๒๕๑๔, หน้า ๑๑) ศึกษาเรื่องวรรณกรรมจากบ้านใน โดยรวบรวมข้อมูลจากหมู่บ้านใน ตำบลนาป่า อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี ระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ ถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ กล่าวถึงวรรณกรรมประเภทประวัติว่า เรื่องที่แพร่หลายที่สุด

คือ ประวัติพระบรมโพธิสัตว์เรื่องของพระเวสสันดร ทั้งนี้เพราะมีธรรมชาติอันประหลาดเกิดขึ้น อย่างหนึ่ง ประกอบกับมีความวิจิตรพิสดารเกี่ยวกับบุคลิกของตัวละครอีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ตัวละครแต่ละตัวมีทัศนคติต่าง ๆ กัน ยังให้เกิดรสในทางวรรณคดีได้หลายรส พระนางมัทรี แบบหนึ่ง นางอมิตตดาแบบหนึ่ง ชูชกแบบหนึ่ง จะฟังโวหารชาววังก็ได้ โวหารตลาดก็ได้ จะฟัง ความสุขุมของปรัชญา หรือความดีดดีนของบทพระราชาก็ได้

ประทุม สุวรรณคังคะ (๒๕๒๖, หน้า ๑๙๙) เสนอวิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร เรื่องการศึกษามหาเวสสันดรชาดกฉบับถิ่นใต้ จากต้นฉบับวัดมณีมาวาส สงขลา โดยศึกษาความเป็นมาของต้นฉบับสมุดข่อย รูปแบบอักษรและอักขรวิธีที่ใช้บันทึกข้อมูล ศึกษาสภาพสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนคุณค่าทางด้านวรรณศิลป์

ผู้วิจัยกล่าวถึงลักษณะการบันทึกต้นฉบับว่า ส่วนใหญ่บันทึกตามเสียงของคำเป็นหลัก โดยใช้สำเนียงภาษาถิ่น (ภาคใต้) อักขรวิธีที่ใช้จึงมีกฎเกณฑ์ไม่แน่นอนตายตัว ด้านสำนวนโวหารนับได้ว่ามหาชาติถิ่นใต้มีคุณค่าทางวรรณศิลป์เป็นอย่างยิ่ง ลักษณะโดยทั่วไปนิยมการใช้คำเรียบง่าย ตรงไปตรงมา อันเป็นลักษณะของวรรณกรรมท้องถิ่นเพื่อมุ่งให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อเรื่องได้ทันที ทั้งนี้ยังมีการเล่นคำ นิยมสร้างภาพพจน์ด้วยการเปรียบเทียบและใช้โวหารแบบต่าง ๆ อันทำให้เกิดจินตนาการและโน้มน้าวให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์คล้อยตาม รู้สึกซาบซึ้งในรสวรรณคดีมากยิ่งขึ้น และเนื่องจากมหาชาติกเป็นวรรณกรรมสำหรับชาวบ้าน กวีจึงเลือกใช้ถ้อยคำที่เป็นภาษาถิ่นที่ชาวบ้านสามารถเข้าใจได้ง่ายและรวดเร็ว ภาษาถิ่นในมหาชาติจึงเป็นภาษาถิ่นใต้โดยส่วนใหญ่

ผ่องศรี ยอดสกุล (๒๕๓๑, หน้า ๑ - ๕, ๑๙๙) เสนอวิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร เรื่องการศึกษามหาชาติเมืองเพชรสำนวนวัดเกาะ โดยศึกษาเปรียบเทียบกับมหาเวสสันดรชาดกฉบับหลวง (ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ) ในด้านที่มา ลักษณะคำประพันธ์ รายละเอียดของเนื้อหาและตัวละคร ตลอดจนศึกษาสภาพสังคม ความเชื่อ แนวคิดและวัฒนธรรมประเพณีของชาวเพชรบุรีที่ปรากฏในเรื่อง จากการวิเคราะห์คุณค่าทางวรรณศิลป์ของมหาชาติเมืองเพชรในด้านเสียง ความหมายและรสวรรณคดี ผู้วิจัยสรุปว่ากวีท้องถิ่นสามารถเลือกสรรถ้อยคำมาใช้ในการเล่นอักษร เล่นคำ เพื่อสร้างความไพเราะในคำประพันธ์ และยังใช้โวหารเปรียบเทียบหรือโวหารแฝงความหมายที่ลึกซึ้งคมคาย มหาชาติฉบับท้องถิ่นจึงมีคุณค่าทางวรรณศิลป์ที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

พิณทิพย์ พฤทธิพงษ์ (๒๕๒๔, หน้า ๕๖ - ๘๐, ๑๐๖) เสนอวิทยานิพนธ์ปริญญา การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เรื่องวรรณกรรมแหล่งจากอำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี โดยเก็บรวบรวมบทแหล่งในระหว่าง เดือนเมษายน - พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ และเดือนกุมภาพันธ์ - มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ แหล่งที่รวบรวมได้เมื่อนำมาจำแนกตามเนื้อหา สามารถจำแนกได้ ๑๑ กลุ่ม คือ แหล่งขวัญภาค แหล่งขวัญจุก แหล่งประวัติพระพุทธรเจ้า แหล่งประวัติพระโพธิสัตว์ แหล่งนิทาน แหล่งประวัติ อานิสงส์ของการบวช แหล่งนิยายปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ แหล่งสมธรรมชาติ แหล่งคติ แหล่งพรรณนาสังคม และแหล่งพร

ในจำนวนของแหล่งพระโพธิสัตว์ที่รวบรวมมาจำนวน ๘ เรื่อง แหล่งที่แพร่หลายที่สุด คือ แหล่งพระเวสสันดร สาเหตุที่เป็นเช่นนั้น เพราะชาวบ้านมีความคุ้นเคยจากการได้ยินได้ฟัง เรื่องมหาชาติที่พระภิกษุเทศน์ จากคำบอกเล่าหรือจากการศึกษาเล่าเรียนมาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ชายทุกคนที่ผ่านการบวชในพุทธศาสนามาแล้วจะรู้และเข้าใจเรื่องมหาชาติเป็นอย่างดี เรื่องราวของพระเวสสันดรพระชาติสุดท้ายที่บำเพ็ญทานบารมีครั้งยิ่งใหญ่ นั้น ยังคงติดอยู่ใน ความทรงจำของผู้ฟังตลอดเวลา ชาวบ้านจึงฟังแหล่งเรื่องราวของพระเวสสันดรนี้ได้เข้าใจและ ชาบซึ่งมากกว่าแหล่งประวัติพระโพธิสัตว์เรื่องอื่น ๆ ในทศชาติชาดก

นอกจากนี้ พิณทิพย์ พฤทธิพงษ์ ได้จำแนกบทแหล่งที่รวบรวมไว้ ๓ ลักษณะด้วยกัน คือ จำแนกตามโอกาสที่ใช้ จำแนกตามเนื้อหา และจำแนกตามทำนอง ในเรื่องของทำนองแหล่ง นั้น มักดัดแปลงมาจากทำนองเทศน์มหาชาติบ้าง มีทำนองคล้าย ๆ ทำนองเทศน์มหาชาติบ้าง เป็นทำนองเทศน์มหาชาติที่ผิดเพี้ยนออกไปบ้าง ซึ่งสามารถจำแนกแหล่งออกตามทำนองได้ ดังต่อไปนี้

๑. แหล่งทำนองธรรมวัตร คล้ายการพูดที่แทรกการเตือนเสียงไว้เล็กน้อย ไม่ค่อย เปลี่ยนแปลงระดับเสียง มีลีลาอย่างทำนองเทศน์ที่เรียกว่า "ทำนองเดิน" ซึ่งได้มาจากทำนอง เทศน์มหาชาติกัณฑ์ศพรโดยตรง

๒. แหล่งทำนองพรต มีลักษณะนิ่มนวล อ่อนหวาน จังหวะความเร็วปานกลาง มีการเอื้อนพอดควร สร้างความประทับใจและเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้ฟังได้มาก มีที่มาจากทำนอง เทศน์กัณฑ์ทานกัณฑ์ บางทีจึงเรียกว่า "แหล่งทำนองมหาพน"

๓. แหล่งทำนองพา มักมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ มาจากทำนองแหล่งนอก บางทำนองของเทศน์กัณฑ์มหาพน บางครั้งจึงมีผู้เรียกว่า "มหาพนแหล่งพา" แบ่งลีลาทำนอง ได้ ๓ กลุ่มย่อย คือ แหล่งทำนองพาธรรมดา แหล่งทำนองพาเหนือ และแหล่งทำนองพาใต้

๔. แหล่งทำนองแกะ มีลีลาทำนองที่แฝงไว้ด้วยความศักดิ์สิทธิ์ จึงมีเนื้อหาสำหรับร้องทำพิธีและเป็นเรื่องราวอื่น ๆ ที่สนุกสนาน มาจากทำนองแหล่นอกกัณฑ์มหาราช หมอชวัลดู บางท่านดัดแปลงมาร้องให้ฟังแปลกหูออกไปอีกทำนองหนึ่ง เรียกว่า "ทำนองคลื่นกระทบฝั่ง"

๕. แหล่งทำนองพินสามสาย เป็นทำนองใหม่ที่ดัดแปลงแยกมาจากทำนองพรต เนื้อหาเป็นเรื่องราวที่ให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินอันเป็นแหล่นอกมากกว่าแหล่ชวัลดู

๖. แหล่งทำนองคุดทะราดเหยียบกรวด มีลีลาโยกโยน ไม่ราบรื่น มีที่มาจากทำนองของเทศน์มหาชาติกัณฑ์ชูชก

๗. แหล่งทำนองสากล เป็นทำนองที่เกิดขึ้นใหม่ในระยะหลัง ๆ ถูกดัดแปลงขึ้นมาเพื่อให้ฟังแปลกหูและนำไปใช้ร้องเนื้อหาแหล่งเรื่องต่าง ๆ ได้มากขึ้น

มณี พยอมยงค์ (๒๕๑๙, หน้า ๘๕, ๓๔๒ - ๓๕๓) เสนอวิทยานิพนธ์ปริญญา การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เรื่องการวิเคราะห์และเปรียบเทียบมหาชาติฉบับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสานและภาคใต้ โดยมุ่งศึกษาความเป็นมาของมหาชาติในแต่ละภาค และมุ่งศึกษาเปรียบเทียบเนื้อเรื่อง ลักษณะการแต่ง สำนวนโวหาร พฤติกรรมของตัวละคร การพรรณนาสถานที่ สิ่งสะท้อนจาก อนุภาคของเรื่อง และแง่คิดทางปรัชญาที่ปรากฏในเรื่อง

ผู้วิจัยได้เสนอว่า มหาชาติที่ปรากฏอยู่ในภาคต่าง ๆ นั้น แม้จะมีโครงเรื่องส่วนใหญ่ตรงกัน แต่เมื่อกวีที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมขนบธรรมเนียมประเพณีในท้องถิ่นต่างกัน สิ่งเหล่านั้นย่อมมีอิทธิพลหล่อหลอมชีวิตความเป็นไปตามสภาพสังคมนั้น ทำให้มหาชาติแต่ละสำนวนที่ กวีท้องถิ่นแต่งขึ้นมีเอกลักษณ์วัฒนธรรมของแต่ละถิ่นแทรกอยู่ การศึกษาวิเคราะห์มหาชาติ ฉบับท้องถิ่นจึงส่งผลให้เข้าใจถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในแต่ละภาคได้อย่างดี นอกจากนี้ในด้านสำนวนโวหาร กวีแต่ละถิ่นจะแต่งให้เป็นไปตามความนิยมของคนในท้องถิ่นนั้น มีการใช้ถ้อยคำที่สละสลวยและยากง่ายต่างกันไป แต่ก็มี ไพเราะและมีความประณีตในการใช้ภาษา ทำให้ผู้อ่านเกิดมโนภาพได้ชัดเจน แสดงถึงความรอบรู้ในเชิงการประพันธ์ได้อย่างดี

สมาน ไร่ห่ม (๒๕๒๘, หน้า ๙ - ๑๗, ๒๑, ๓๙๖ - ๓๙๗) เสนอวิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร เรื่องมหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี กัณฑ์ชูชก : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ โดยศึกษาจากต้นฉบับคัมภีร์โบราณ ซึ่งจารด้วยอักษรขอมจำนวน ๙ สำนวน ผู้วิจัยได้ปริวรรต มาเป็นอักษรไทย และเลือกศึกษารูปแบบอักษรและอักขรวิธีที่ใช้บันทึกข้อมูลจำนวน ๕ สำนวน เพื่อหาที่มาและสมัยที่แต่ง ปรากฏว่าคัมภีร์ที่ ๑ (ฉบับชรัวิน) เป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุด จารด้วย

อักษรขอมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย นอกเหนือจากนั้นจารด้วยอักษรขอมสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๖ และสันนิษฐานว่าคัมภีร์ที่ ๓ (ฉบับหมอปาน) ซึ่งจารในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ น่าจะเป็นต้นแบบของมหาชาติล้านวนวัดสังข์กระจาย

ผู้วิจัยได้ให้เหตุผลถึงความน่าสนใจในการวิเคราะห์มหาชาติไว้ว่า เป็นเพราะวรรณกรรมเรื่องนี้เข้าถึงจิตใจของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา สนใจในการฟังเทศน์มหาชาติเป็นอันมาก แม้ว่าจะมีเค้าโครงเรื่องเหมือนกันโดยส่วนรวม แต่ย่อมผิดแผกแตกต่างกันในรายละเอียดปลีกย่อยซึ่งก็แต่ละท้องถิ่นสอดแทรกลงไป ทำให้สำนวนโวหารที่ปรากฏนั้นโลดโผน สนุกสนานไปตามความต้องการของกวี นอกจากนี้มหาชาติยังสะท้อนให้เห็นถึงความรู้ ความเชื่อ คตินิยม ตลอดจนขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณีของชาวบ้านได้อย่างดี ทั้งยังเป็นการอนุรักษ์วรรณกรรมเรื่องนี้ไว้เป็นมรดกของชาติสืบต่อไป

สาเหตุที่กัณฑ์ชูชกเป็นกัณฑ์ที่น่าสนใจและนำมาศึกษานั้น เพราะถือเป็นกัณฑ์ที่สนุกสนาน ชูชกเองจัดเป็นตัวละครที่มีความสำคัญมาก ช่วยให้เรื่องมหาชาติมีรสชาตีสชีวิตชีวา และการที่กัณฑ์นี้เป็นเรื่องของชาวนบพคนธรรมดาสามัญ ไม่ใช่เรื่องของเจ้านายชาวยุทธ์ชาววัง กวีจึงสะท้อนภาพชีวิตตัวละครชนบทได้อย่างชัดเจน ทั้งด้านสภาพแวดล้อม การทำมาหากิน ภาษา ประเพณี อาหารและความเชื่อของชาวบ้าน ความนิยมของกัณฑ์ชูชกนี้เห็นได้จากมีต้นฉบับโบราณอยู่หลายสำนวน นับเป็นกัณฑ์ที่ได้รับความนิยมสูงสุดในบรรดามหาชาติทั้ง ๑๓ กัณฑ์

สิญญา จิระเกียรติ (๒๕๓๑, หน้า ๔, ๑๐๙) เสนอวิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร เรื่อง การศึกษามหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี กัณฑ์มหาพน ผู้วิจัยเลือกศึกษากัณฑ์มหาพน จำนวน ๔ สำนวน คือ สำนวนวัดศาลาเขื่อน สำนวนวัดโพธิ์กรุ สำนวนวัดเกาะ และสำนวนวัดจันทร์ โดยศึกษารูปแบบคำประพันธ์และลักษณะทางวรรณศิลป์

ในด้านลักษณะคำประพันธ์ของมหาชาติเมืองเพชรบุรีบางกัณฑ์ เช่น กัณฑ์ชูชกและกัณฑ์มหาพนนั้น นอกจากจะนิยมใช้ร้อยยาวเป็นพื้นแล้ว กวียังใช้คำประพันธ์ประเภทกลอนแหล่แทรกอยู่ด้วย การใช้ถ้อยคำที่พบมักเป็นคำง่าย ๆ ทั้งนี้เนื่องมาจากมหาชาตินี้แต่งขึ้นเพื่อใช้กันในหมู่ชาวบ้าน ถ้อยคำที่นำมาเรียบเรียงจึงมีคำง่าย ๆ เข้าใจได้ชัดเจน กวีสามารถสร้างสรรคภาษาง่าย ๆ เหล่านี้มาได้อย่างไร้เพราะด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ การเล่นคำ เล่นอักษร ซ้ำคำ ซ้อนคำ และการใช้คำเปรียบเทียบ เป็นต้น ส่วนการวิเคราะห์ในด้านของวรรณกรรมท้องถิ่นที่สะท้อนภาพสังคมและวัฒนธรรมนั้น มหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี

กัณฑ์มหากุศล สะท้อนให้เห็นความเชื่อของชาวเพชรบุรีในด้านไสยศาสตร์และพุทธศาสนา รวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ในการทำมาหากินของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังมีคุณค่าทางด้าน ธรรมชาติวิทยาเป็นอย่างยิ่ง

สุนีย์ ชวนสนธิ (๒๕๑๘, หน้า ๑๘๗ - ๑๙๑) เสนอวิทยานิพนธ์ปริญญา อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่องวิเคราะห์รายยาว มหาเวสสันดรชาดกทางวัฒนธรรมไทย โดยศึกษาจากฉบับที่กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์ มุ่งสะท้อนภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ในด้านวัตถุ สถาปัตยกรรม สังคม ศิลปะการละเล่น จิตใจ และวัฒนธรรมทางภาษา ตลอดจนวิเคราะห์ถึงอิทธิพลของเรื่องเวสสันดรชาดกที่มีต่อวัฒนธรรมไทยในด้านศิลปกรรมและ วรรณกรรม จากการศึกษาค้นคว้า มหาเวสสันดรชาดกสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมไทย ในด้าน ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม อาหารการกิน เครื่องมือเครื่องใช้ ภาษาที่ใช้มีการพรรณนาความหลาย แบบที่เหมือนวรรณคดีไทยทั่วไป ได้แก่ อุปมาอุปไมยกับสิ่งต่าง ๆ มีการเลียนแบบอุปมาทำนองเดียวกับ วรรณคดีอื่นดู โดยเฉพาะอย่างยิ่งการชมความงามของสตรี มีการพรรณนาธรรมชาติให้ เพลิดเพลิน ซึ่งถือเป็นธรรมเนียมแห่งวรรณคดี และยังแทรกสุภาษิตไทย มีการใช้ราชาศัพท์ ทำให้การดำเนินเรื่องในรายยาวมหาเวสสันดรชาดกมีลักษณะของวัฒนธรรมไทยแทรกอยู่ตลอด

๒. หนังสือ ตำราต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ

ธนิธ อยุธยา (๒๕๒๔, หน้า ๑๙ - ๒๑) อธิบายไว้ในหนังสือตำนานเทศน์มหาชาติ ถึงการเทศน์มหาชาติเป็นทำนองไว้ว่า การเทศน์มหาชาติแต่เดิมนั้นเทศน์กันในภาษาบาลีที่เป็น คาถาล้วน เรียกว่า "การเทศน์คาถาล้วน" โดยไม่มีการใส่ทำนองแต่อย่างใด ต่อมาสมัยของ พระบรมไตรโลกนาถ ได้ประชุมเหล่าบัณฑิตราชบัณฑิตให้แต่งมหาชาติคำหลวงขึ้น เพื่อเป็น หนังสือสำหรับสวดฟังกันในวันนักขัตฤกษ์ เช่น วันเข้าพรรษา เป็นหน้าที่ของขุนทินบรรณาการ และขุนธรรมาภิบาลกับผู้ช่วยอีกสองคน ขึ้นนั่งเตียงในอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วสวด มหาชาติคำหลวงโดยทำนองอย่างเก่า ปัจจุบันเป็นหน้าที่ของกรมศาสนาที่จัดหาข้าราชการ ไปสวดมหาชาติคำหลวงเป็นทำนองในวันเข้าพรรษา

ครั้นมาถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้ให้แต่งมหาชาติคำภีร์ขึ้นดังกล่าว จึงมี การว่าเป็นทำนองเรียบ ๆ ง่ายแก่การเข้าใจว่ามหาชาติคำหลวง พระภิกษุสงฆ์จึงนำไปเทศน์ได้ สมเด็จพระยาติราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า "การที่พระเทศน์มหาชาติเป็นทำนองต่าง ๆ ก็เห็นจะมาจากเทศน์กาพย์มหาชาตินี้ โดยอนุโลมจากลักษณะสวดมหาชาติคำหลวง เลยเกิดมี การเทศน์เป็นทำนองต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นต้นมา" ซึ่งตรงกับคำให้การ

ขุนหลวงหวาดที่ว่า “พระองค์ทรงแต่งมหาเวสสันดรชาดก... ทั้งสวดสำราวดประสานเสียงโอดพันคร่ำครวญต่าง ๆ ก็มีมาตั้งแต่ครั้งนั้น”

จนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบันนี้ การเทศน์มหาชาติมีระเบียบต้องเทศน์ตามทำนองประจำกัณฑ์ต่าง ๆ ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ และมีครูฝึกหัดซ้อมทำนองไว้เป็นแบบแผนเพื่อฟังเอาสำเนียงและลีลาว่าเป็นทำนองหลวงก็มี ทำนองราษฎร์หรือเขลยศึกดีก็มี ซึ่งทำนองราษฎร์นี้เป็นทำนองผาดโผนมีหลายแบบหลายทำนอง ถูกใจผู้ฟังที่เป็นชาวบ้านกันมาก แม้จะมีการเทศน์มหาชาติขึ้นเป็นทำนองแล้วก็ตามที่ แต่ยังมีผู้เชื่อว่าถ้าไม่ได้ครบคาถาพันจะไม่ได้บุญหรือได้บุญน้อย ก่อนจะมีการเทศน์มหาชาติ จึงต้องมีการเทศน์คาถาพันให้จบเสียก่อนหนหนึ่ง

ธรรมสภา (๒๕๔๑, หน้า ๑๐๐ - ๑๐๑) ได้จัดพิมพ์สมุดภาพเรื่องพระมหาเวสสันดรชาดก อธิบายถึงการเทศน์ไว้ว่า การเทศน์ คือ การแสดงธรรมคำสั่งสอนในทางศาสนา เป็นธรรมเนียมที่วัดต่าง ๆ จะจัดขึ้นเพื่อให้อุบาสกอุบาสิกาได้ฟังกันตามประเพณีของพุทธศาสนา ปกติในการฟังเทศน์จะมีการรับศีลก่อน และมีการติดกัณฑ์เทศน์ด้วยปัจจัยและของถวายต่าง ๆ ตามแต่ชาวบ้านจะจัดซื้อจัดหามาถวาย ซึ่งลักษณะของการเทศน์มีอยู่ด้วยกันหลายแบบ กล่าวคือ

๑. เทศน์ธรรมวัตร ลักษณะการเทศน์ทำนองธรรมดาเรียบ ๆ ที่แสดงอยู่ทั่วไป อันต่างไปจากทำนองเทศน์แบบมหาชาติ ทำนองแสดงธรรม ซึ่งมุ่งอธิบายตามแนวเหตุผล มีไช้แบบเรียกร้องอารมณ์
๒. เทศน์ปฐชาวลัษณาหรือเทศน์โจทย เป็นการเทศน์ด้วยวิถีถามตอบ มีพระสงฆ์ขึ้นเทศน์พร้อมกันสององค์หรือมากกว่านี้ ฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายถามปัญหา อีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ตอบ นิยมจัดขึ้นในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ
๓. เทศน์มหาชาติ คือ เทศน์เรื่องมหาเวสสันดรชาดก มีลักษณะเป็นร้อยกรองแบบร่าย เทศน์เป็นทำนอง มีทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์
 ๔. เทศน์ยก คือ เทศน์ที่พระสงฆ์องค์เดียวเป็นผู้เทศน์ตลอดงาน เทศน์จบแต่ละกัณฑ์ ยังไม่ต้องถวายกัณฑ์เทศน์ รวมไปถึงถวายในวันสุดท้ายครั้งเดียว
 ๕. เทศน์แจ่ง คือ เทศน์เรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย กล่าวถึงรายการใหญ่ ๆ ในพระไตรปิฎก แจ่ง คือการสังคายนา มีพระเทศน์ก่อนแล้วก็สวด นิยมจัดขึ้นในงานฉาบปัดนิกิจศพ ถือว่าได้กุศลมาก
๖. เทศน์แหล่ หรือ เทศน์ทำนอง คือ การเทศน์ที่มีทำนองต่าง ๆ หลายทำนองตามรสนิยมของท้องถิ่น หรือตามที่ครูบาอาจารย์จะฝึกสอนกันมาแบบอาจารย์วิชา

ประกอบ นิมมานเหมินทร์ (๒๕๒๖, หน้า ๑๓ - ๓๐) เขียนหนังสือมหาชาติล้านนา : การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น ได้กล่าวถึงเรื่องมหาชาติว่าเป็นวรรณคดีท้องถิ่นที่สำคัญเรื่องหนึ่ง ซึ่งวรรณคดีที่มีฐานะเป็นวรรณคดีท้องถิ่นนี้ ส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อให้คนธรรมดาในท้องถิ่นอ่านและฟัง จากและสภาพชีวิตของตัวละครจึงใกล้เคียงกับผู้อ่านผู้ฟัง เพื่อช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟังเห็นภาพได้ชัดเจน แม้ว่าเรื่องมหาชาติจะมีป่อเกิดมาจากอินเดีย แต่เมื่อแปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย กวีได้แต่งเสริมจนกระทั่งสามารถสะท้อนความเป็นอยู่ของสังคมไทยได้ จึงสามารถมองเห็นวิถีชีวิตแบบไทย ๆ โดยเฉพาะตัวละครชาวบ้าน เช่น ชูชก นางอมิตตดา พรหมณ์ และพรหมณ์นั้น สะท้อนสภาพสังคมและวัฒนธรรมของสังคมไทยได้อย่างดี

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง (๒๕๔๒, หน้า ๒๖๘๒ - ๒๖๘๓) อธิบายถึงการเทศน์มหาชาติว่า สามารถแบ่งวิธีการเทศน์ได้เป็น ๓ วิธีใหญ่ ๆ คือ

๑. การเทศน์คาถาพัน คือ การเทศน์มหาชาติที่เป็นภาษาบาลีล้วนจำนวนทั้งสิ้น ๑,๐๐๐ คาถา ซึ่งเป็นความรู้ที่รับต่อกันมาว่าเป็นจำนวนคาถาในพระมหาเวสสันดรชาดก

๒. การเทศน์มหาชาติร้อยยาว แบ่งตามท่วงทำนองได้ ๒ ทำนองใหญ่ คือ

๒.๑ ทำนองธรรมวัตร คือ การเทศน์อย่างที่พระเทศน์สอนธรรม เสียงเนือย ๆ

ไปเรื่อย ๆ ไม่มีอะไรพิเศษ นิยมเทศน์กัณฑ์ศพซึ่งถือเป็นกัณฑ์แรก นิยมพระผู้ใหญ่โดยเฉพาะเจ้าอาวาสเป็นผู้เทศน์ เหมือนกับการเปิดงานหรือเป็นการแสดงความเป็นเจ้าของบ้านและยังใช้เทศน์ในตอนท้ายเรื่องพระเวสสันดรชาดก เพื่ออธิบายเรื่องการกลับชาติ

๒.๒ ทำนองแหล่ ซึ่งทำนองแหล่ของการเทศน์มหาชาตินั้นมี ๒ ทำนอง คือ

๒.๒.๑ แหล่ใน หมายถึง การแหล่ในเนื้อเรื่อง นิยมเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "แหล่ทำนองหลวง" หมายถึง การแหล่ในเนื้อเรื่องซึ่งแตกต่างกันไปตามแต่ละกัณฑ์ ถือเป็นทำนองมาตรฐาน ซึ่งกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์อธิบายว่า

...กัณฑ์หิมพานต์และทานกัณฑ์มีทำนองคล้ายกัน แต่หิมพานต์ทำนองกระด้างกว่า ไม่โอดครวญเท่า กัณฑ์วนปเวสณ์มีทำนองเรียบ ๆ ไม่เล่นลิ้นและไม่โอดครวญ ต่างจากกัณฑ์ชูชกที่มีทำนองเสียงโฮกฮากเจี๊วจ้าว เทียบได้กับเสียงฆ้องวงใหญ่ ส่วนกัณฑ์จุลพนตีตื้นเล่นเสียงน้อยกว่ามหาพน ถ้าเทียบกับเครื่องดนตรีไทย จุลพนคล้ายกับกระจับปี่ มหาพนเทียบได้กับจะเข้ กัณฑ์กุมารเสียงโศกละห้อย เช่นเดียวกับกัณฑ์มีตรีที่มีทำนองโหยหวนเปรียบเหมือนเสียงปี่หรือซออู้ กัณฑ์ลักกบรรพมีทำนองเสียงที่สำรวม ไม่ผาดโผน ขณะที่กัณฑ์มหาพร

เสียงหลุบต่ำลงคล้ายระนาดทุ้ม กัณฑ์จกษัตริย์มีเสียงต่ำ ไม่ผาดโผน และกัณฑ์สุดท้ายนครกัณฑ์ มีทำนองเพราะที่สุด เปรียบได้กับซอสามสายขับกับบัณเฑาะว์

๒.๒.๒ แห่ล่นอก หรือบางที่เรียกว่า “แห่ล่นลาด” คือ การแห่ล่นอกบทจากหนังสือที่ถือว่าเป็นต้นฉบับ แต่เป็นการแห่เพิ่มเติมเข้ามาตามบทที่แต่งเสริมในสมัยหลัง หรืออาจเป็นบทที่ผู้แห่ล่นคิดถึงได้ในทันทีก็ได้ บทแห่ล่นอกแบ่งออกเป็นสองประเภท คือ

๒.๒.๒.๑ บทแห่ล่นอกที่มีเนื้อความเกี่ยวข้องกับเรื่องมหานาคี กล่าวคือในแต่ละกัณฑ์จะมีบทแห่ล่นอกอยู่มากมาย เช่น กัณฑ์ทานกัณฑ์มี “แห่ล่นหญิงหม้าย” เพื่อเสริมเนื้อเรื่องตอนพระนางมัทรีรำพึงถึงความทุกข์ยากของหญิงที่ไม่มีสามี กัณฑ์ชูชกมี “แห่ล่นพานาง” ตอนชูชกพานางอมิตตดาไปอยู่ย่งหมู่บ้านขุนนวิฐ ขณะที่กัณฑ์จุลพนและกัณฑ์มหาพนมีแห่ล่นทำนองแห่ล่นพานางอยู่หลายแห่ เช่น แห่ล่นเขา แห่ล่นไม้ แห่ล่นสระ แห่ล่นราชสีห์ ฯลฯ ซึ่งเป็นบทเสริมตอนพรรณนาธรรมชาติ เป็นต้น

๒.๒.๒.๒ บทแห่ล่นอกที่มีเนื้อความนอกเรื่องมหานาคี เป็นเรื่องที่ผู้แห่ล่นจะจัดเลือกตามที่เห็นว่าควรหรือตามแต่ตนถนัด เช่น อาจแห่ล่นเรื่องพระสุธนอย่างสั้น ๆ เป็นต้น

๓. การเทศน์มหาชาติแบบ ๑๓ ธรรมมาสน์ เริ่มมีครั้งแรกที่วัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์) ประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๙ หรือ พ.ศ. ๒๔๙๙ ผู้ริเริ่มคือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ แต่ครั้งที่ท่านเป็นพระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณและสมเด็จพระวันรัต (เผื่อน ดิสสทัตตะ) เป็นเจ้าอาวาส ซึ่งลักษณะของการเทศน์แบบ ๑๓ ธรรมมาสน์ คือ การจัดให้พระชั้นนั่งพร้อมกันทั้ง ๑๓ ธรรมมาสน์ พระแต่ละรูปรับเป็นตัวละครในเรื่องแต่ละตัว เช่น เป็นพระเวสสันดร เป็นพระนางมัทรี ฯลฯ หรือพระรูปหนึ่งอาจรับเป็นตัวละครหลายตัวก็ได้ตามความสามารถและความเหมาะสม และมีพระผู้ทำหน้าที่บรรยายเรื่องรูปหนึ่ง เมื่อเข้าสู่เนื้อเรื่อง ถึงบทของใคร พระที่ทำหน้าที่รับก็กล่าวเป็นคำพูดร้อยแก้วธรรมดา พูดสวดในเวลานั้น ไม่ต้องเตรียมบทเป็นพิเศษ คล้ายการเล่นละคร แต่ไม่มีท่าทางประกอบและผู้ล่นนั่งอยู่ ณ ที่เดียวตลอดเวลา ถึงตอนใดที่ควรแห่ล่นก็แห่ล่น ซึ่งนอกจากการเทศน์แบบ ๑๓ ธรรมมาสน์แล้ว ก็ยังมีเทศน์แบบ ๖ ธรรมมาสน์ และเทศน์แบบ ๓ ธรรมมาสน์อีกด้วย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสะดวกในเรื่องจำนวนพระ